

О. ЦАРУК,

Кривий Ріг

УКРАЇНЦІ ЯК ЕТНІЧНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Існування кожного народу, кожної нації є неможливим без встановлення власного походження, власних витоків і історії.

«Родове дерево» кожного народу зрощується або на підставі реальних, зафіксованих у історичних хроніках фактів — що ми маємо у випадку античних цивілізацій Греції, Риму чи Візантії, чи на ґрунті міфу, легенди — що ми маємо у випадку самоототожнення угорців із гунами, із славутиєм Атілою, чи у російському віруванні у «тисячолітні» корені своєї державності.

Українська історіографія досі не дала відповіді на найважливіше для кожного народу питання: «Що ми?.. Чиї сини? Яких батьків?», а українська лінгвістика досі задовольнялася вбогим міфом про появу власної мови лише у XIV ст., у час, коли більшість слов'янських мов завершувала давній і починала новітній період своєї історії, основний на питомому лінгвістичному підґрунті.

Це тим більш прикро, бо факти; реальної передісторії українського народу чітко викладені у першому слов'янському літописі «Повісті времінних літ», пор.: «По довгих же часах (...). Коли ж волохи найшли на слов'ян **на дунайських** (виділено нами. — О. П.), посіли між них, і чинили їм насильство, то слов'яни ті, прийшовши, сіли на Віслі (...). Так само й ті ж слов'яни,; прийшовши, сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші — деревлянами, бо осіли в лісах..».

У літописі підкреслюється, що волохи (римляни) прийшли саме на **дунайських** слов'ян, отже, були ще якісь слов'яни (не- дунайські), у Нестора ми знаходимо відповідь і на це питання — серед племен, що прийшли і розселилися на теренах майбутньої Київської Русі немає ні в'ятичів, ні кривичів, ні смолян, ні тиверців (пор. рос. Тверь), ні уличів (пор. рос: Угліч). На час I ст. до н. д. — першої половини II ст. н. д. ми, слідом за американським славістом Х. Бірнбаумом, можемо говорити про **дві** слов'янських праявчизни: більш давню між середнім Дніпром і Віслою (сучасне українське і білоруське Полісся) та прабатьківщину Подунавську, що власне і стала початком формування українців як етносу.

Серед племен середнього Подунав'я, зафіксованих римськими хроніками, назвемо: сарматське плем'я **язигів** (літописні **яси**), та, можливо, слов'янські племена **озерят** (пор. озеро), що могло селитися у ареалі Балатону, (**певцинів**) пор. піти, співати), **бревків** (можливо, відпраслов. брьовно — дерево, колода), **вольків** (волинян — ?). Етнонім **поляни** (у тогочасній грецькій огласівці «**палянос**») (слід пов'язати не з полем, що викликало певні сумніви ще у М. Грушевського, а із словом «паля» — для давньої тубільної цивілізації середнього Дунаю надзвичайно характерними були будівлі на «палях» (рос. сваях). Відгомін цієї назви відстежується і в найменуванні північно-італійського міста Болонья (від германського **болони** — «поляни»).

На теренах середнього Дунаю сформувалася, увібравши в себе іранські, ілірійські, кельтські, франківські, германські елементи, сформувалася зрештою західна слов'янська підгрупа, яку, врахувавши ареал її подальшого розміщення, слід назвати Люблинсько-Краківською або, що прийнятніше, **антською** групою слов'янських мов) етнонім пов'язується як із сарматськими формами, похідними від дінд. antah — «край», так і з лат. ante — «попереду», і у тому і в іншому випадку ми маємо справу із першими «українцями» серед слов'ян).

Іншу групу слов'ян — **словенську** (хоронім «словени/слов'яни» набув загального значення лише у XI ст. разом із запровадженням богослужіння (словенським язюкомь») склали племена, що залишилися на першій слов'янській праявчизні: північних словенів, кривичів, полочан, вятичів, смолян, радимичів, сербів, тиверців, уличів тощо), «от них... се бо токмо Словьнеск азыкь в Русі»). Ця слов'янська підгрупа поступово розширювала ареал свого перебування у північному, південному, східному напрямках, змішуючись (переважно асимілюючи) із сусідніми угро-фінськими, сарматськими, фракійськими, балтійськими племенами.

У II ст. нашої доби словенський масив був розділений на дві великі частини (північну і південну) готською інвазією у Подніпров'я, слідом або разом із готами як («спільники» прийшли на Україну антські племена і розселилися у ареалах, визначених у початковому літописі, активно асимілюючи як і словенські етнічні) групи (напр. сіверян, радимичів, сербів-бойків у Карпатах),

так і , що охоплює значно більший часовий проміжок, германські або ж у більш пізній період руські (русинські) від гот. *ruscug* — «руський народ, племя» елементи.

Про **повторну** слов'янську міграцію у Подніпров'я на початку першого тисячоліття питав П. Шафарик, слов'янський рух із Подунав'я відображено і у археологічних пам'ятках т. з. Пшеворської та Черняхівської культур, які за загальним цивілізаційним рівнем стояли значно вище ніж попередня Зарубінецька культура, що розглядається як ранньо-слов'янська.

У V—VI ст. н. д. словени і анти виступають як дві окремих слов'янських гілки із власними етнічними, культурними і лінгвістичними особливостями, що фіксується візантійськими істориками Псевдомаврикієм та Прокопієм Кесарійським.

У середині VI ст. нашої доби із вторгненням аварів у Подніпров'я розпочинається велике слов'янське розселення, після якого власне в основному слов'янські етноси зайняли території, властиві їм і по сьогодні. Міграція не зачепила словенські (проторосійські) племена на півночі, але активно проходила у південному (в основному за рахунок цівденної словенської групи) та західному напрямках (здійснювала племенами антської групи, що прагнули повернутися в район своєї Подунайської правітчини). У археологічному плані повернення антської цивілізації на захід відбулося у пам'ятках Празько-житомирської культури.

Традиційний поділ слов'янських мов на три групи базується на, очевидних з першого погляду, **географічних**, а не лінгвістичних критеріях, хоча й під останні активно Добиралося фонетичне підґрунтя. Цей, на сьогодні усталений підхід, чи не вперше запропонував В. Ягич. М. Грушевський, ознайомившись з таким розподілом, зазначає: «Ділячи слов'янство на мовні групи: західню, східню й полудневу, він (Ягич. — О. Ц.) дивиться на цей поділ не з генетичного (розрядка наша. — О. Ц.), а з становища сучасної статистики...». Саме під цей статичний підхід пізніше були дібрані лінгвістичні параметри, в першу чергу, фонетичні, що, власне, не було особливо складною справою, бо між близько спорідненими мовами завжди виявиться ряд рис., що їх споріднюють, й виникає спокуса надати цим рисам характеру **абсолютного критерію**, залишивши поза увагою ті факти, що ріднюють із мовами інших груп. «Порівняння із іншими слов'янськими мовами, — пише Ю. Шевельов, — могло б , наштовхнути на еретичні думки, але порівнювано українську мову тільки з російською (іноді з причіпкою білоруської)».

Викладені вище факти історико-археологічного характеру підтверджуються і з лінгвістичного боку. У українському глотогенезі виділяється шар давніх латинізмів, що могли бути лише **безпосередньо** запозичені при близькому сусідстві, напр.: комора, цибуля, намисто, тремтіти, цап, кварта, мізерний, турбувати, руйнувати і навіть частка *оце, це* (лат. *esse*).

Українська і польська мови зберігають певну частину давніх організмів, що були принесені язигами-матанастами (про це явище пише російський вчений О. Н. Трубаčov). Однак із давніх запозичень найбільший прошарок складають германізми, що увійшли в українську мову в наслідок тривалого співжиття із готами (русинами) у ареалі середнього Дніпра, наприклад, гарний, варто, плюндрувати, трапитися, спис, сіпати, дрипати, смакувати, моліти, радіти, рихтувати, тиждень, льох, шлях, варто, стерно, марити, дах, гарт, мушля, цегла, глумитися, дякувати, тин, трунок, жбурити, решта, скриня, хижа, короґва тощо (більшість із цих форм невідома російській мові). Частина слов'янської лексики (та давніх запозичень) поширені лише у мовах атської групи, до якої сьогодні мо слід віднести: українську, білоруську, польську, словацьку,

чеську, верхньолужицьку, сербохорватську) у її давній хорватській частині), ці форми можуть слугувати диференціюючими маркерами, подібно як класифікація російських діалектів була здійснена на основі діалектних назв півня). Серед таких маркерів слова: **рінь** - «піщаний берег річки», **лазня** — баня, невідома головному масиву російської мови, але поширене у польській, чеській, лужицькій мовах, давнє герм, запозичення **мушля**.

Можна навести ще численну низку прикладів, але порівнювати потрібно не власне лексеми, а їх граматичні та дериваційні модифікації, оскільки давня слов'янська система основ та коренів ви широко представлена в мовах обох груп, пор.:

лише в українській мові

плітка, толока, зиск, марно,
треба, скніти, ослін, вчинок,
шал, шибайголова, торувати, вчинок, спритний,
скруха, обличчя нашорошувати, тощо.

лише в російській мові

плеть, потолок, искать, марать, потребность,
тосковать, слоняться, починить, шалить,
зашибить, затор, сочиненье, прыть и т. д.,
сокрушаться, личность, шорох

Але хіба вже так важливо **посуд** чи **посу́да**, **бавитися** чи **забавля́ться**, **прачка** чи **праля́**? Можливо, й ні, якщо не додати До цих форм аналогічних утворень слов'янських мов, тоді стане очевидною різниця у граматичних параметрах, чіткіше окресляться ареали спорідненості, напр. рос. прачка, укр. праля, сербхорв. прала; рос. забавляться, укр. бавитися, польське *bawie' sig*, сербхорв. бавити се тощо.

Серед морфологічних рис, що споріднюють українську мову із іншими антськими і система дієслівних закінчень першої особи множини теперішнього часу, пор.: українське, білоруське, словацьке, словенське, сербохорватське — *wo* (укр. **пишемо**); російське, болгарське, македонське, давньо-польське — *те, ть* (рос. **пишем**), а також система просторових прийменників типу **поміж, попри, понад**, які, на думку О. Мельничука, «зовсім не властиві давньоруській мові», але представлені у білоруській, польській, словацькій, сербохорватській.

Фонечина спільність, що виявляється у процесах, пов'язаних із занепадом редукованих, у мовах антської групи, веде до перегляду хронологічного датування цього явища, як і іншого процесу, а саме, долі праслов'янського *i*, що очевидно, у II—III ст. н. д. у прामовах антської групи вимовлявся як **i** (про це свідчить, зокрема, ікавська, екавська та єкавська диференціація говорів сербохорватської мови), Мови антської групи (риси якої чи не найповніше зберігає саме українська мова) характеризувалися також **специфічною** артикуляційною базою, що відзначалася, зокрема, наявністю глоткового *g* (крім української зберігається, білоруською, чеською, словацькою, верхньолужицькою мовами); ствердінням приголосних перед *e*, твердою вимовою кінцевого *r*, відсутністю «акання».

Українська і російська мови виявляються не як «язьки-братя», имеющие одного предка — древнерусский (восточнославянский язык)» (Ф. Філій), а як мови, що найбільш яскраво зберігають, кожна окремо, риси давніх антської і словенської підгруп, хоча жодна із слов'янських мов не позбавлена елементів іншої групи, зумовлено факторами племінної міграції.